

МАКЕДОНСКА БИБЛИОТЕКА

№ 1

МАРИОВО

ОТЪ

ГЕОРГИ ТРАЙЧЕВЪ

учителъ въ IV Соф. прогимназия

ВТОРО ИЗДАНИЕ

Трайчев-"Мариово", С., 1923 г.

ПРЕДГОВОР КЪМ ВТОРОТО ИЗДАНИЕ

Появата на Македонска библиотека се посрещна доста симпатично от печата и обществото. Всички намериха за много навременно излизането на тая библиотека. Ласкавите отзиви на критиката за напечатаните книги от Македонска библиотека (№ 1 „Мариово“, № 2 „Дойрин и неговото езеро“ и № № 3,4,5 „Преспа“), ми вдъхват вера за още по-добър успех в начинанието ми, а бързото изчерпване на „Мариово“ ме заставя да я поднеса на четците във второ издание, придружено с карта на областта и снимки от мариовска носия (въпросните в изданието, което съм използвал не бяха открити-б.а.).

Ползувам се от случая да благодаря на всички, които ме подкрепиха в книжовното ми предприятие “Македонска Библиотека”.

София, 1923 год. Г. Трайчев

МАРИОВО

Мариово е дива, недостъпна, планинска област с още по-диво — балканско население. Не напразно населението нарича Мариово арабийско место. И наистина, както в далечното, тъй и в по-близкото минало, Мариово е било гнездо и свърталище на нелегални хора. В по-старо време на тъй наречените „комити“ (Църне, Шике, Лажо и др.), а в по-ново — на организационните чети. Но колкото Мариово е дива и недостъпна страна, толкова тя очаровава пътника със своята дивност, естествени богатства, природа и старини. С една дума колкото измъчен се чувства пътника, възсъднал своето добиче, пътувайки цели 10 — 12 часа зимен път, за да стигне крайно некое село (Витолица, Полчища, Врѣбско или Живо), толкова в душата си усеща наслада като види, че най-сетне, след всички пречки, се намира в царството на „вечно зеления бор“, — прибежище на мечката, рогача, дивата коза, фазана, сърната и други диви зверове. Не по малко се пленява душата ти при мисълта, че тази дива страна е хранила и кърмила чудо нелегални хора, станала гробница на повечето от тях и още, че всека чука, връх и скала ти напомня некое славно сражение за свободата на геройското население от тоя хубав кът на нашето мило отечество. Нема да сбърка човек, ако каже, че тук всека педя земя и всеко камъче са обляни с човешка кръв. Орисано било и днес славното това Мариово да запише още по-

[\[+/-\] ЦЕЛИЯТ ТЕКСТ](#)

6

славни страници в своята история, с тригодишното и геройско отстояване гърди срещу гърдя на нашите левент войници срещу плеядата „културни варвари“, състояща се от: англичани, французи,

италиянци, руси, сърби, гърци и още пѣстрокожи африканци, азиатци, австралийци и други колонисти. Ето затова Мариово копнееше ми душата да го видя и посетя.

На десно от Вардара, почти в средата на западна Македония, между Тиквеш, Саригѳолската котловина, Раец и Пелагонийското поле, се намира красивата планинска област Мариово. Тя почива цела в недрата на така наречения Мариовско-мегленски планински грамаден хорс, между споменатите четири котловини. Мариово почва от Тиквеш, направо от Полошкия манастир и се простира вълнисто по течението на р. Черна, между 39°41, 40°41 географическа ширина. Наоколо то е оградено с високи гиздави планини, които го отделят от неговите питомни, плодородни и потопли съсъди, като го правят мъчно достъпно за лъчите на цивилизацията и съвременния човъшки напредък. Неговата северна граница се състои от планински остри скали, каквито са : Прешлен и Радобилските планини, в лево от рѳката Черна Южната граница е Скочивирската клисура, която, при историческия „Завой на Черна“, излиза на битолската котловина. На лево от рѳка Черна, помежду битолското поле и Мариово, е Селечка планина, а на десно, измежду Мегленията и Мариово, се намират Мариовско-мегленските планини. Околиите, граничащи с Мариово са : на изт. Тиквешко и Гевгелийско, на юг — Воденето, Кара-джа-абадско, на зап. Леринско и Битолско, на с. При-

7

лепско. Надлъж Мариово държи, от Скочивирската клисура до Полошкия манастир, около 50 км, с 1390 км² повърхнина, а средната височина над морското равнище е около 1050 м. Тъй че Мариово е най-високата и най-пространната котлевина в цела Македония. От Нидже по С. И. посока е историческото и фатално Добро-поле (1700 м.), Петерник (1440 м.) и Кравица (1160 м). В годините на последната световна война, оградните планини на Мариово, добиха ореола на свещенни за българското племе, понеже кръвта и костите на храбрите български синове ни ги осветиха. И ако, при все това, Мариово бе останало и до световната война почти съвсем непознато за всички ни, то причините се крият в нашата слаба българска любознателност и твърде малкия интерес към изучаване българските земи. С право един наш учен твърди, че ний имаме хора с големи претенции за държавническо и дипломатическо ръководство, но които не знаят Вардара от къде извира.

Едва през 1917—1918 години от войната някои от нашите учени, като проф. Г. Кацаров, географът Д. Илков, посетиха тоя край и казаха на българина, че Мариово е област, която представя голем интерес, както в природо-научно, тъй и в етнографско и археологическо отношение.

*

Мариовската котловина е лишена от големи равнини и поляни ; повечето са високи и масивни ридове и дълбоки долове. В подножието на високите планини личат тревисти рѳтове и баири, които дават жива представа на окоето за вцепенени вълни на бивше великанско езеро, в минути на раздраз-

8

нено от ветровете и бурите състояние. Скалите носят гранитен характер с гнайсови слоеве и са от еруптивен (вулканически) произход от прастарата (палеозойска) и мезозойска ери. Климатът е доста остър, почти средно европейски и винената лоза не зрее. Долините са доста дълбоки; реките са бързотечни и богати с вода. Всички планински разклонения, що гледат към Мариово, освен Сегечка планина, са богати с гори и представят най-залесената част на Македония. Също тъй богати са и на паша.

Реката Черна, лакатуши живописно през средата на мариовската котловина, от запад към изток и дели страната на северно и южно Мариово. В долното течение на реката страната се именува Горно Мариово, а в горното — Долно Мариово. Първото още се нарича Прилепско Мариово, или “Големо”, а последното— Битолско Мариово, или “Малко”. Там, при “Малкото Мариово, е легендарния „Завой на Черна”, историческа местност на безброй незначителни гробове наши и вражески, дето днес стърчат изпотрошени части от дървени кръстове, а в недалечно бъдеще, когато страната наново се освободи от вражески крак, великолепни паметници отдалеч ще сочат на поколението българската военна слава. Коритото на р. Черна, през мариовската област, е тесно и от младо произхождение. То е стръмно, шумливо и дълбоко, негде с утайване, по-доле бързотечно и с водопади. Старото корито е при изворите на реката, в Демирхисарско(при с. Железнец). Би-толското поле свързва тези новото и старото корита. В старо време Черна минавала през битолското неогенно езеро и изтичала към Саригол по железопътната линия Битоля—Лерин.

Грамадните земни промени в Македония през

9

време на терциера, коренно са изменили първоначалния ѝ вид. Те не са улеснили много оттичането на повършните ѝ води, напротив, са им създали големи препятствия и предизвикали образуването на големи сладководни ксогенски басейни, които едва към края на неогена и в началото на дилувиума си пробиват пътища на изтичане. По такъв път е образувано съвременното легло на р. Черна, като пробива високите и скалисти Мариовски планини.

Областта е дебила названието си от владетелката ѝ Мара, сестра на последния български цар Шишман Търновски, който я дал за жена на Султан Мурада I. Преданието разправя, че тя живела няколко години под името Тала-Мара и още Тамар-Мара, като явно изповедвала християнската си вера и възпитавала децата си във християнски истини. Мюсюлманското духовенство, обаче, не могло да гледа Султанка тържествено да посещава черквите и явно да прибира в султанските палати свещенството и там да ѝ се извършват християнските треби. Поради това негодувание и още по политически съображения, Султана предлага на Мара да приеме мохамеданската вера, но тя, по най-категоричен начин отказва да се потурчи. Тая случка се потвърждава и от следната местна песен:

“Цар Мурат Мари думаше : Маро ле, бела българке, Ела се, Маро, потурчи, Бела ханъмка да станеш и т. н...”

След като Мара не склонила на султанското предложение да си промени верата, и понеже Султана я много обичал, та не желаел да ѝ пакости,

10

предложил ѝ : Да иска от него, каквото ще, но да се махне негде далече, дето да не може да я вижда вече той, нито синът ѝ, който бил на 4 годишна възраст. Последният не бил нито кръстен, нито обрязан. Мара се съгласила и поискала да ѝ се даде във владение гористата област между Прилеп, Битоля, Воден и Демирѝ-Капия, която била част от неговото собствено владение. Султана обещава, снабдява я с нужния ферман за това и я изпраща в определената област, като ѝ подарил още много имане и всичките ѝ драгоценни украшения и накити. Придружавали я по патя до 500 души християни-телохранители. Като стигнала до Прилѝп, изявила желание да се покалугери в прилепския манастир св. Богородица — Трескавец, но калугерите ѝ отказали, считайки я като прѝстъпница. Ядосана Мара, дава заповед да избият всички калугери, а манастира да опожарят. След туй Мара избира за седалище хубавото село Витолища, дето издигнала великолепни палати, а покрай реката Черна сградила нов манастир, по име Чебрѝнски — св. Димитѝр. От тогава тази област добила името Мариово. Турците казват Мариова, което ще рече Марийна земя или Марийна страна (поле). Прилепчани и другите околности казват Мариоо, като изпускат буквата в (Мариово) Местното население само се именува Мариовец, Мариовци. И тѝй, да именуваме за напѝрд, историческата тази област, Мариово, а не Морихово. Мара управлявала владението си самостоятелно и независимо чрез селски кметове, назначавани по избор. Витолишкият кмет е бил главатар над останалите и се наричал Земски кмет. Той имал под властта си още известен брой сеймени, които се наричали Земски сеймени. След Марийната смѝрт, областта Мариово отново влиза в състава на Тур-

11

ската империя и Марийните палати, заедно с великолепния Чебрѝнски манастир, турците разрушили, за да не остане спомен от Мариовската самостоятелност. Останки от Марийните дворци и до днес стѝрчат край с. Витолища. Областта, обаче, продължава да се управлява от Земски кмет, който бил наследствен. Той управлявал по старите предания и местни обичаи. Така продължило до преди 70 години, когато последния Земски кмет, от село Полчища— Трайко Христов Чакрев е бил убит, за да се тури край и на номиналната макар самостоятелност на Мариово.

Като владение на Мара-Султанка, тази област се ползувала с известни привилегии. Населението било освободено от големи данѝци и на по силните (юнаци) мъже било разрешено да носят оръжие. Тази традиция продължава до недавна, като я наследили и другите Султанки след Мара. Като дете помня — преди 40 години, мнозина мариовци идваха на пазар, вѝорѝжени с пушки „кременачки“.

Малкият данѝк, що плащало Мариово, се прибирал от бирник — местен жител, назначаван направо от Султанката, по препорѝка от прилепската власт. Също към привилегиите се относало и запрѝщението на турци да се заселват в тая област. Ето защо тук нема нито педа турска земя.

Чифлици на българи има, но турски липсват. Затуй Мариово се слави и в народните умотворения (песни, приказки и пр), като „мирна земя“.

Събирането на данъка — „Султанино“, така се наричал определения данък за Султанката, ставало един път в годината. За тая цел във всеко село имало по един четвъртит камък с издълбани дупки на горнята страна. Числото на дупките отговаряло на числото на семействата в селото, а голе-

12

мината на дупките отговаряла на имотното състояние на данъкоплатеца. Щом пристигне бирника в селото, събирали се домакина на всеко семейство и в присъствието на бирника, длъжен бил всеки домакин да напълни определената дупка от бирника с „аспри“. Остатъци от такива камъни още личат в някои села. При гробищата на с. Витолища запазен е квадратен камък с 30 дупки, които отговарял на броя на къщите. Тогава селото броело 30 къщи. Предаването данъчните суми на прилепската власт ставало с голяма тържественост. Земският кмет, придружен от 1 — 2 кмета, яхнали на дебри коне, добре облечени, въоръжени и предани от двама земски сеймени, облечени в еничерска носия, занасяли парите в Прилеп. Гледайки със злоба на тези гяурски кададалъпи, властта и беговете намислили да турят края на него. Така и станало, слъд: убийството на последния земски Къмет.

В културно-просветно отношение Мариово стои много назад. Населението е просто, наивно и невежо. Живее патриархално и в малки низки къщи заедно с добитъка си. Целата страна до »журиета« броеше само 1 — 2 училища. Страната е лишена от интеллигентни сили. От Марково само един момък е свършил IV клас на Солунската гимназия преди 35 години и друг един — свещеническият курс в Скопие. И духовенството в тоя край се отличава със своята простота. Курсът на неговото образование бил Витолишкото училище, което съществувало още от 1829 год. под ръководството на калугера Люнгюр, родом от с. Кокре (мариовско) и възпитаник светогорски. Учебните предмети са били : науствница, псалтир и евангелие. Витолишкото училище и било разсадник

13

за просвета в страната. От там излизали дяди и попове, макар и с твърде ограничени познания. Подобно училище, в старо време, е имало и в Чебреникия манастир (мариовско). Макар, че тези училища са давали на страната дяди и попове, простотата и невежеството, както у духовенството, тъй и у населението, са твърде типични. Населението, в религиозно отношение, е повечето суеверно. То е толкова просто, че не знае правилно и да се кръсти. В къщи икона и кандило рядко познават. В един ъгъл на къщата, срещу праздник, палят свещи и ги лепят по стените. В повечето села старите черкви са низки, малки и тъмни само с по една-две дупки, вместо прозорци. Простотата и невъжеството на мариовеца са създали немалко анекдоти. Така, приказва се, че некога мариовеца, като идвал в града на пазар, купувал симидъ от фурната и ял своя домашен хлеб със симида, вместо със сирене. Друго, веднъж „Хитър Пью“ (мариовски) отишъл за дърва на байра. Покатерил се и застанал на клона, що бил го секъл. С клона пада заедно и „Хитър Пью“ и главата му отскочила на некъде. Събрали се мариовци и гледат трупът на „Хитър Пя“ без глава.

Питат се един с друг „имаше, или нъмаше глава „Хитър Пъю". С положителност никои не могъл да твърди дали имал глава, затуй решили да запитат „Хитър Пъювица" — жената на Пъя. Тя отговорила, че не знае дали имаше глава „Хитър Пъю", но помни какво всека година, от Великден на Великден, купувал си по една „валавица" — капа.

Мариовецът и днес почита костенурката за свята, защото при запалване снопит по нивята, считали виновница близкостоящата костенурка, която уж била от Бога пратена да стори това чудо. Той се моли на костенур-

14

ката, казвайки й „Марена:Чурена" ти палиш, ти гасиш и лепва свеци по ковчега за умилюстивяване. Веднъж един мариовец дошъл в града да пазарува по случай свадбата на сина си. Явил се при бакалина за покупки и взел да му се оплаква от големите разноски. Бакалина подкръпил думите на мариовеца със свои притурки, като казвал, че разноски се искат за свадба — мадба: вино — мино, ракия — мания, чалгия — малгия и др. такива и мариовеца се изплашил от двойните разноски, що требвало да стори за мадба, мино, мапия, малгия и др и решил да се откаже от свадбата. На друг дукян, обаче, му направили по-проста сметка, без тези прибавки, та мариовеца се успокоил и направил покупки си за свадбата. Друго. Мариовец бива почерпен с кафе, в което умишлено е сипана сол, вместо захар. Изпива си кафето без роптание и на въпроса: хубаво ли е кафето, — отговаря, че било малко соленко.

Градското население счита мариовеца за синоним на „глупак", „простак" и го именува с прозвището „торлак". Тивкешани пък наричат мариовеца за укор с името „дуйка". Голема отговорност, за това невежество на мариовеца, се пада на черковно-училищните власти (прилепската черк -учил. община, пелагонийската митрополия и Екзархията). Пълна незаинтересованост от страна на тия органи цареше по отношение културо-просвътата на тоя забравен край. Крак владишки редко бе стъпвал там. За просвета нито дума ставаше из канцелариите на поменатите фактори до „Хуриета", когато се създаде инспекторския институт. И тогава даже Екзархията действуваше много мудро. Требваше гръцката пропаганда, насърдчавана от турската власт, да засили своите агитации чрез агентите си: учители, учителки, док-

15

тори, четници, подкупи; требваше да сме неми свидетели на погрчаването на тоя чисто български край, требваше да мине година време, за да си отворим очите и спасим страната с контра-мерки. Сега вече (1909 г.) сторихме всичко за да наваксаме загубата и дедо владика взе почесто да посещава тоя край и училища отворихме в много от селата; и архиерейско наместничество се откри в с. Витолище; и III-класно училище се създаде с икономически пансион при него.

Говора на мариовеца по ударение е близо до тивкешкия. Ударението пада винаги на втория слог, като не отива по-далеч от третия слог. Примери: воденица, валавица и пр , с член воденицата, тепавицата и т. н. ударението стои пак на третия слог. Енклитичните форми в мариовския говор не влияят на ударението. По синтаксис и етимология тоя говор е еднакъв с прилепския. По речник

мариовският говор е запазил много старински форми и думи, които ясно го отличават от всички съседни говори. Мисур казват на блюдо (чения европейска) паленица (паница от пръст) и др. Мариовският говор е твърде чист и от чужди думи и смесици. За неговата чистота най-много са спомогнали следните обстоятелства: планинският характер на страната я прави мъчнодостъпна и изолирана от посетители чужди и съседни; там няма нито турчин, нито грък, нито влах, нито сърбин, нито албанец, нито даже циганин. Мариовеца не познава и емигрирането (гурбетлъка). Той е така здраво привързан към родната стреха, че никакви условия и обстоятелства немогат го откъсна от нея. През връме на последната война Мариово бе фронтъ, страната се обърна на пепелище,

16

но мариовеца не мръдна от тоя край нито като бежанец, нито по чужбина (Америка и другаде) за печалба и прехрана Той знае и познава само града, дето един път седмично слиза на пазар. Такъв твърд и консерватор мариовеца е и към език, вера, нрави и обичаи. Мариовеца и следъ 50 и 100 години нема да усвои и научи нито една най-проста сръбска думица. Жените обичат да си цапат лицето с разни белила и червила В некои села върлува сифилиса, придобит от сношения с турците. Оригинални са и кръстните собствени имена: Браян, Стале, Бино, Китан, Зойка, Крайо и др. Още по оригинална е ма-риовската носия — женска и мъжка. Мариовката косите си оплита на много ситни плетейки, като пред очите покрай челото, засукват част от тях, за да привързват поцлето, — вълнени плитки на върви, украсено с 3 - 4 реда тенекиени жълтици и с други калаени и сребърни монети. Пред ушите подсичат косата като кадъни. Кошулята е дълга, от домашно дебело платно, с много шарки и везове. Над кошулята носят шаяк, вълнена дреха без ръкаве, дълга до кръста, изпъстрена с разни шарки Туй облекло се препасва с пояс, плетен от вълнени върви, дълъг 5—6 метра. Отпред тургат фута (пръстилка). Над нея се препасва друга престилка, везана със сърмени и алови прежди, а върху нея тургат сребърни пафти. Върху туй облекло навира се ресачка, шаечна дреха без ръкави, дълга до колан, везана от страни с разни шарове. На гърлото носят гердани, от 2—3 реца нанизи сребърни и калаени пари. На ушите имат ушници, дълги и тежки, от стари сребърни пари. На главата турят сокаи, подобно на епитрахил, широк 2 педи и дълъг до подколоне платнен израз,

17

украсен с разни дрънкала тенекиени, калаени. На ръцете, от китката до лакътя, носят наръкавници, плетени от вълна, с червена багра. На краката, от глезените до колената, носят палци, също плетени от разноцветна вълнена прежда. И мъжката носия е доста оригинална. Кошуля от домашно дебело платно с бочници (плисета) в кръстта, яката изпъстрена с разни шевици, алови-цветя и клабодан. Бечви, шаячни гащи — бели или черни. Пояс, вълнен, червен, пристегнат с ремък и тока. Кюрдия, шаячна, изпъстрена и дълга до колън. Ресачка, шаячна, ресиса, черна или бела, дълга до надколоне. Над ресачката слагат кусале, шаечна къса до пояса дреха, без ръкави, както кюрдията и ресачката. Чорапи вълнени, дебели, подвързани при коленете с подвезки, тъкани аловни коланчета. На главата носят плетено капче, или албанско кече, обвито с

черна или бела платнена чалма, дълга 1, 50—2 метра.

Много от момчетата до юношеска възраст не си стрижат косит, а ги оплитат на една или две плитки (пръцлета) и ги носят пуснати като жените, или свити под капата като поповете.

Възрастните мъже си бръснат целата глава, или оставят част от темето си небръснато.

В замяна на пословичната простота на мариовеца природата пък щедро е надарила мариовското население с чудесна хубост и красива — стройна снага, особено женския пол. Целото население се отличава с висока стройна фигура, яко телосложение и хубави черти на лицето. И при тази телесна хубост, като се прибави и пъстрата, гиздава женска селска носия, украсена с всекакъв вид сребърни

18

и други накити, имаме красавици, каквито рядко се срещат. За нещастие, бидейки страната планинска малко е производителна, та, същата тази красавица принудена е пътно време да слиза в града и за 5—6 гроша дневно да става аргатка по турските чифлици, където, често пъти по неволя, отдаваше си тялото на мръсници агаряни. А не беха редки и случаите на насилствено потурчване. Всеко лето свидетели бехме на няколко потурчвания. Често пъти тези насилия даваха повод за конфликти между двете вери — мохамеданска и християнска. Помня, дете малко бех, когато за едно такова потурчване стана на крак целото българско население от града и по най-демон-стративен начин искаше предаването от властта на насила потурчената мариовска мома. Разбунтувалия се народ се умири само, когато се пръдаде момата в ръцете на родителите ѝ. Не малко разврат се внесе в тоя край и от така наречените спахии. Надпреварване ставаше между разните агалари и беюве за кой да закупи спахилъка в мариовско, с едничката цел да блудствува и развратничи с целия си антураж, състоящ се от цела дузина изметчии, чибукчии и тем подобни развратници. Никой българин не смееше да се яви конкурент за юшура на мариовско. Това право имаше само турчина. След покупката на селото агата се настанява на кварира в оная къща, гдето има най-хубава мома. Момата през всичкото време на стоенето на спахията в селото, ще слугува и се навърта около него. Тя ще му постели леглото; тя ще вдигни постелките; ще полива вода; ще слага трапезата и пр и пр. услуги и измъчвания. По такъв начин момата става агова посестрима — фаворитка.

В замъна на туй посестримство, момата е обсипана с подаръци (шарена шамия, коланче, белило,

19

червило, сребърни и калаени нанизии и пр). Щом спахията със своите хора, се насити на първата посестрима, избира си втора, трета и т н. Случвало се до 4—5 такива фаворитки да има в едно село. За най-щастлива се счита оная къща, чиято мома стане посестрима на агата. Къщата се протежира от агата и никой не смее да закачи с нещо некой член от семейството, нито добитък или други имоти. Кога настъпи време момата (фаворитка) да се омъжи, агата избира момъка и особено щастлив е оная младеж, комуто се падне да има за съпруга посестримата на агата! Не малко са способствували за тоя разврат и тогавашните лоши обстоятелства. Населението е било беззащитно, пред разните разбойници и по такъв начин — чрез своите моми и булки, е гледало да

мине под опеката и протекцията на некой бей, ага или падарина (турчин). Не се минаваше пазарен ден (събота) да нема убиство на некой мариовец. А често пъти се правеха и масови убиства на цела група пазарджии из селския път. Това побратимяване и често пъти свързаните с него убиства, следва на практика до създаването на революционната организация в страната. С появата на първите нелегални хора, се тури край на това положение.

*

Било време, когато пространните мариовски гори (92,200 кв. м), съставлявали голем дел от поминъка на населението. А главното поминъчно занятие на населението е било скотовъдството, понеже областта е изобилствувала със сочни и богати пасища. На тази голема надморска височина, дето тревата се зеленее неомърсена и едра и където мухата слабо борави, а водопоищата са бистри като сълза, — условията за широко скотовъдство са най-благоприятни. Тогава

20

Мариово е изкърмявало ежегодно до сто хиляди дребен рогат добитък. Угоен и със сладко питателно месо, този добитък привличал множество купувачи, които идвали от Солун и Цариград и закупували овните за есента.

Днес икономическото положение на Мариово е едно от най-незавидните. Целата страна, с изключение на неколку само селца, е прошарена с камък. Редко некая челяд да се радва на парче земя. Поминъка им се състои от дърводелство, слабо ско-товъдство и аргатлък. Работните сили, в прилепското поле, за жетва и вършидба, са от Мариово. Земята слабо ражда: ръж, овес, фасул и малко овощия. Оранта извършват доста оригинално. Хвърлят семето първо, па после го заравят. Само тук — там край Черна се забълезват малки полянки, засети с веселъ кукуруз. В околността на селата Дуйне, Кален, Кокре по левия брег на р. Черна, стават хубави круши, наречени-“гърлести”, които се ценят скъпо на пазаря. Млечните продукти: масло, сирене, извара също така се ценят повисоко от другаде. Мариовската вълна и мариовското говедо на пазаря имат по-добра цена. Само че едрият рогат добитък се предпочита повече за клане, поради вкусното месо, отколкото за работа. Добитъка (крави, волове) и той е див, понеже расте и се отглежда на пълна свобода из горите и скалите, без никаква грижа от стопаните. Само в лошо и студено време добитъка сам се прибира из кошарите и колибите, построени из стръмните и скалисти горски разклонения. Пространните борови гори доставят дървен строителен материал на: прилепско, битолско, леринско, тиквешко, гевгелийско и воденско. Освен ръчените бичкии, има и водни чаркове, построени по р. Черна. До преди постройката на ж. п. линия Скопие

21

— Солун, Мариово снабдяваше й Солун с дървен материал. Населението още помни как спускали големи чамови „трупии“ по Черна и от там по Вардара надолу за към Солун, образуващи грамадни „салове“, натоварени с крайбрежните градове и ръчни скели със жито и други търговски артикули.

И природните богатства не са малко в страната. Каменни въглища, железни руди, тебеширови пластове (креда), гипс, хромова руда, реалгар, аури-пигмент, син камък, минерални води (кисели и солени) има на много места. На много места личат следи, които сочат, че рударството в Мариово е съществувало още в XII в. През 1885 год. са били направени първите сериозни изучавания върху рударското богатство на областта, които са дали добри резултати. Целото това богатство стои неизползвано. Само рожденския „мадем“ се експлоатира от 1891 г. от френска компания, където работят от 200—500 работника. Там се добиват арсеникови, хромови руди и син камък. Не са малко и старините в Мариово. В рожденските рудници има следи от рудничарство още от средните векове. Полошкият манастир е зидан по стил на Охридските черкви и личи, че е доста стар. Други стари манастири са: Чебреник при с. Бозовик и св. Богородица при с. Манастир. Понев е манастира св. Илия при с. Мелница. Той е граден през 1872 год. В околността на с. Дуйне има развалини на 4—5 места, от некогашни стари заселища. Те са: Лисиче, край р. Черна; Малеве и Голтъмово село; също и Ревдол. Населението на тези стари селища преди 150 години забегнало от чума и от золуми. Сбрали се в сегашното Дуйне и образували ново селище.

22

Южно от с. Дуйне, край реката Лисичка, има висок баир с развалини манастирски. Отдалече личат отделни килии. Така също личи и пътя, що води от развалините до близкия ляв брег на р. Черна. Между селата Бешища и Градешница, в мъстността Сатока, намират се много развалини от черквища. Поверието говори за 70 черкви., А днес личат 10—13 полуразвалени сгради, припокрити със слама. Наоколо личат стари гробища, наричани от населението „елимски“, обърнати по посока северна. През 1897/98 уч. година учителя А Петров е правил разкопки при тях и намирал скелети на хора великани, съ дълги бедра и голъми черепи. Между скелетите се срещали гривни, пръстени и др. украшения. На 2 часа по-далеч от с. Дуйне, по пътя за р. Черна, на близо при моста, стърчат, на една височина, развалини от стара черква, наричани Маркови кули. На близо има и стари гробища. Покрай самата река в скалата има изображение на светец, изтрит от времето. Но най-интересни и важни открития са намерени при селото Витолища, които свъдочат за римски заселища, па даже говорят и за обитаването на предисторическия човек. Пръзь 1917 година учителя С. Стефанов, като ст. подофицер при 2 Тракийска дивизия бил натоварен да направи някои археологически разучавания и разкопки в околността на с. Витолища и Полчища. През 1918 година с научна мисия е посетил тоя край и г. проф. Гавр. Кацаров. От направените изучавания се установява, че при с. Витолища имало селище още в предисторическата епоха. В местността Св. Петка е разкопана една могила, в която са намерени фрагменти от примитивни глинени съдове и полирани каменни оръдия от неолитичната епоха. По-големо значение е добило това селище от римската епоха, както личи от

23

много други паметници от тази епоха, намерени в околността на селото. Така в местността „Царевецъи (грамадите) са разкрити основите на разрушени римски сгради и намерени три релефа. Други два релефа са намерени в мъстността „Царицина нива. Намерен е и римски гроб

с плочи, който криел само един скелет в местността „Змиѝов трън". При Св. Петка е разкопана стара църква още от старохристианската епоха. В местността „Урвич" са открити 6 християнеки гроба с 50 скелети. Също и в съседното село Полчища, в местността „Садевит", открити са разни паметници от римска епоха. Както преданието за владънието на Мариово от Мара-Цар Шишмановата сестра, така и откритите старини сочатъ, че селото Витолища е играло в старо време значителна роля.

*

В тази дива, мъчнодостъпна и изолирана овчарска страна, която в много отношения прилича на Аркадия и Пелопонез, нема други по удобни пътища от конски и кози пътеки. Пътуването става с конь, муле и магаре. Щастливо бе обаче, същото това скрито, неизвестно и мъчнодостъпно Мариово, през последната война, бидейки фронт на българската армия, да се удостои със шосейни пътища, по които денонощно кръстосваха коли, файтони, камиони и автомобили по разни посоки и направления. Нещо даже повече. То биде процепено от въздушни линии, начинаючи. от Троячката гара, по пътя Градско — Прилеп, и минавайки край с. Беловодица, стигаха, далече негде из мариовско, в тила на армията. От Прилеп за Мариово вървят само два мъчнопроходими пътища. Единият взима юго-източна посока,

24

обаче, той всека почти година, поглъщаше Черна на Возарския панаир. На Гюргев-ден всека година ставаше голем панаир при с. Возарци на р. Черна. Щом реката напусне мариовско-радобилските теснини, разлива се и образува широко корито при селото Возарци. Тук се събираше грамадно количество добитък-овце,кози, крави, волове, коне, магарета от тиквешко, велешко и прилепско и ставаше 3 дневен панаир през турския режим. Черна дъли тиквешко от прилепско Сношенията на хората и прехвърлянето на стоката ставаше само с големи първобитна направа кораби. Тогава ръката е най-пълноводна. От голема навалица и невнимание не се минаваше па-наирска година без жертви на хора и добитък.

Друг мост на Черна има при Чебреникия манастир. Той е каменен. Като се мине дървения мост под с. Дуйне, навлиза се в скалистата местност „Примните" (пусия, позиция), пътя из която лакатуши цел час. Целата тази местност е окървавена с човешка кръв и с право добила името си “Тримкит". Оттук една пътека води ю.-з., друга източно. Първата се издига високо по дъсния брег на Черна, минава скалисти места и след 1 час стига с. Манастир. То брои 28 къщи и има стар манастир Св. Богородица. Околността на селото е богата с тебеширови (креда) пластове. Преди 40 години прилепските училища си служеха с тоя тебешир, който с товари, на големи буци, се донасяше на пазаря. Южно от селото на 2 ч. разстояние е разположен Чебреникия манастир Св. Димитри, над самия десен бряг на реката. Той притежава грамадно богатство. Има воденица с 12 камъни, гори, ниви, градини. В старо време, тук е имало училище със славянско четмо. От черковния въпрос (1870 г) е владение на гръц-

25

ката патриаршия. Източно от манастира на раздалеч по 2—3—4 клм. едно от друго стоят селата: Боевик, с 40 къщи, Грунища — 32 к., Будимирци — 65 к. Старавина — 50 к., П'радешница — 165 к. Всички тия села граничещи с манастира, останаха под патриаршеско влияние. Големи суми харчеше гръцката пропаганда за закръпването на тия села до възстанническата година, а след туй, чрез терор на гръцки андарти, поддържаше гръкоманския дух у населението. Много мариовчета от тия села беха пращани по Атина и другаде, за да ги възпитават и учат на гръцки език. От такива ренегати са повечето гръкомани в Битоля, като Д-р. Налев и др. Пътят, що води от „Примшъ“ по източна посока, върви високо по левия брег на р. Бутурица, десен приток на Черна. Той пресича урви и хълмове, обрасли тук-там с дъбов хресталак. След 1 час се стига до мъстността „Троаш“, откъдето почват пътни разклонения по 3 посоки: един път води ю.-източно за с. Бешища, друг — източно за с. Мелница и Полчища и трети — с -източно за с. Витолища. Разстоянието между горните села е по 6—7 клм. едно от друго. Над с. Полчища (Пъчища) се издига планината Св. Петка, отдето се виждат снежните върхове на Нидже пл., късно през летото. Селото брои 90 къщи. Имат черква Св. Спас и училище още от 1892 год. И туй село бе често заплашвано и нападено от андартите, идещи откъм воденско. При едно нападение ограбиха всички славянски черковни книги. Дадени са и човешки жертви за бранене националността, но андартите не успеха да го завладеят. Явни агенти на гръцката пропаганда беха разните стражари и чиновници из тоя край, заплашвайки населението с терор. Въпреки това, не се поддаде на гръкоманство нито Полчища,

26

нито друго некое село. Село Бешища има 170 къщи и черкви-Св. Илия и Св. Патка. От туй село бе родом гръцкия войвода Цицо, бивш български такъв, който с терори подкрепя на стражата от жандарм-кула, находяща се в селото, сполучи да затвори българското училище. Повече от 30 жертви е дало селото в борба с андартите за отстояване своята националност. Село Мелница отстои 3 клм. далеч по двата брега на р. Бутурица. Преди 60 години селото броело 50 къщи, но от золуми на разбойници, населението било прокудено из околните села. До 1900 г. то е имало 10—12 къщи. От андарски нападения обаче, забягнали са всички по съседните села и днес селото е пусто, — само стърчещите изпаднали сгради сочат за неговото минало. Южно от селото на 500 м. раздалеч е издигнат нов манастир-Св. Илия. Ктитор на манастира е дедо Стале от с. Полчища, умрел преди 10 години на 115 годишна възраст. Манастирът е съграден през 1872 год., а зографисан пръз 1881 год. Заел се дедо Стале със съграждането на манастира от тъга за Чебреникия манастир, който им отнел гръцкия владика. Наоколо манастира има хубави сгради и хамбари. Притежава доста недвижим имот и още говеда, коне, мулета, овце, кози, свини, улища (пчели). Стопанисва се умело. И от манастира андартите взеха три жертви. От служащите заклаха трима в самата черква, пред владиковия престол.

Нагоре от с. Мелница, по с.-и. посока, пътя върви из клисури, образувани от р. Бутурица. След един час път, стига се главното мариовско село Витолища. То брои 168 къщи, 1225 жители, и е с две черкви, двама свещеници и училище, датиращо от 1829 год. Селото е по-заможна. Срещат се хубави жилища; има 6 ханища, къшла за аскера (около

27

200 души) и правителственъ дом (мюдурлук). Витолища е централно место за околните: Прилеп (12 ч), Лерин (14 ч), Воден (14 ч), Гевгели (15 ч), Тиквеш (12 ч), Битоля (12 ч). Главно занятие на селото е дърводелството. Източно от селото е Кравица пл., с най-високия връх Перун. Планината е обрасла с гъста борова гора, която държи 2 — 3 часа на длъж.. Тя снабдява околните пазари с дървен строителен материал. Витолища бе родно место на Бине Антонов, свършил IV кл. на Солунската гимназия през 1884/85 г. и син му Стоян, свършил свещеническия курс в Скопие. Той бе учител до последно време и борец за националност срещу андартите. Източно от Витолища, по разклоненията на Кравица пл., е с. Рожден с 90 къщи и 703 жители. По с.-з. посока, на 5 клм. от с. Витолища е с. Живоо. Оттук през връме на възстанието (1903 г.) се отправиха прилепските възстаници, на брой около 500 души, за да нападнат турския аскер при Витолишката къшла. Селото брои 27 къщи и е родно место на мариевския български войвода Зойката. Имат черкви Св. Петка и Св. Димитър. И туй село бе нападнато от андартите, изгореха го и убиха 18 души селяни. На 1 час раздалеч от Живоо е селото Врѣбско, разположено по десния брег на р. Черна, срѣщу с. Галища. Селото брои 33 къщи и има черква Св. Архангел. С.-и. от Живоо на 15 клм. е последното мариовско село Клино с 70 къщи и черква Св. Архангел. Ново мариовско село е Петалино, съградено от преди 20 години. То брои 20 къщи и спада в старите патриаршески села наред със с. Грунища.

Двъ думи и за Добро поле. Видехме, че Добро поле е една от височините на Мариовските планини.

28

Макар да носи името „поле", то заема най-високата част (1700 м.) на тия планини. След него иде Петерник (1440 м) и Кравица (1160 м.). В подножието на Добро поле са разположени старите гръкомански села : Безовик, Старавина, Градешница, Будимирци, Грунища и Петалино. През последната война тук стана „пробива" и последва катастрофата за българското племе. Не съм военен, нито стратег, но всички знаем, че най-уязвими бехме (по целия фронт) при Яребична (Дойрански сектор), При-лепско поле (Кукуречански сектор), Междуезерния участък (Преспански сектор) и кота 1250 — Червената стена. Казвам, за горните пунктове, най-уязвими бехме, защото терена не представлява никаква стратегия; той е или равно поле, както прилепско — Кукуречани, или слабо възвишение, каквито беха останалите местности. И ако там, дето неприятеля през време на 2— 3 години хвърли всички свои запаси, със страшни и яростни атаки и адски огньове, от които земята трепереше, за да направи пробив, — не сполучи, колко повече, можеше да се предполага, че той ще направи пробив на Добро поле — едно место, планинско и стратегично. Никой умен човек, па бил той военен или не, нема да поверва това. Друго. Нека допустнем, най-сетне, че пробива е станал. Що пречеше на армията да се спре на друга линия — естествено укрепена, каквито изобилствуват из Мариово ? Казахме по-рано, че Мариово е планинска страна и на всеяде прошарена със зъбести скали, хълмове, урви, възвишения, долове, които умело използвани, могат да служат за крепка защита пред неприятелския огън. А ако и тия естествени укрепления не можеха да задържат нашата армия, то защо не спре на реката Черна, която е втора,

още по-сигурна и постратегична естествена

31

крепост, по целото продължение на Мариово? Ако най-сетне и тук не се задържахме, защо не спрехме при селечко-радобилските високи планински разклонения, които образуват една силно-укрепена и извънмерно стратегична зона, през която пиле мъчно може да прехвъркне, дето се казва. Най-малкото, което можеше да се придобие, ако отстъплението станеше редовно и планомерно по тези естествено-укрепени линии, то е, че тила щеше да отстъпи и се прибере в редъ и порядък. Ето защо, кой каквото ще да казва по тоя катастрофален пробив, фактите, че част от армията не искаше повече войната, мъчно се отрича.

* *

А когато наново настъпи свободата в Македония, а тя (свободата) ще настъпи по-скоро, може би, от колкото се надяваме, защото грамадните жертви, пролетата кръв на четници, възстаници и войници, беха дадени за право и свето дело, което рано или късно ще успее, — тогава ще видим дивото и неприветливо инак Мариово, посещавано от любителите на туризма и лова, подмамани от хладния и чист балкански климат, от хубавата и бистра като кристал планинска вода и от разнообразния дивеч. Тогава и българската аристокрация, която пилее излишните си пари по курорти из чужди страни, ще предпочете да се приюти из недрата на тоя най-висок кът в Македония, дето мухата рядко долита, Ще се заретят тогаз и многобройните поклонници от близки и далечни страни, начело с много майки, сестри и съпруги, за да търсят незнайните гробове на своите мили, паднали тук, за свободата на тоя край и се поклонят на техния прах. Не ще са малко и посетителите, що любопитствуват да ви-

32

дят фаталното Добро-поле ! .Ах, това Добро-поле, колко майки разплака! Не ще ли дойде ден да се реваншираш и оправдаеш хубавото си име Добро-поле, което сега напомня само тъга и скърб ?
!

Следната таблица нагледно ни представя броя на селищата, населението, училищата и манастирите в Мариово :

www.fondationpalenzo.com.mk

www.mariovo.mk

